

KÂBUSNÂME ÇEVİRİSİ ÖZELİNDE ON BEŞİNCİ YÜZYILDAN ON SEKİZİNCİ YÜZYILA TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞINDAKİ DEĞİŞİM

Perihan ÖLKER*

Geliş Tarihi: Temmuz, 2016

Kabul Tarihi: Eylül, 2016

Öz

Söz varlığını ortaya koyan çalışmalar arasında sözlükleri ve dizin çalışmalarını belirtebiliriz. Öte yandan sıklık sözlüklerinin de diğer pek çok çalışmaya nazaran istatistikî bilgisi verebilmesi yönüyle önemli olduğunu söylemeliyiz. Bir kelimenin yazılı dilde ne sıklıkla kullanıldığını bilmek söz varlığının değişim yönünü ortaya koyabilmek, bir dilin tarihî süreçlerini değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bu çalışmamızda Orhan Şaik Gökyay'ın hazırlamış olduğu Mercüme Ahmed'in *Kâbusnâme* çevirisi ile Nazmîzâde Murtaza'nın, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi yazma eserleri arasında yer alan, 1705 yılında Mercüme Ahmed çevirisini esas alarak - dil içi aktarım yaparak- yapmış olduğu *Kâbusnâme* çevirisini söz varlığı açısından karşılaştıracakız. Böylece 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Türkçenin söz varlığının değişim yönünü tespit edeceğiz. Bunu yaparken sözcüklerin sıklık oranlarını da kıyaslayarak daha kesin verilerin elimizde olmasını sağlayacağız.

Anahtar Sözcükler: Kâbusnâme Tercümesi, Nazmîzâde Murtaza, Söz Varlığı, Eski Anadolu Türkçesi, Klâsik Osmanlı Türkçesi.

CHANGE IN THE VOCABULARY OF TURKISH FROM THE 15TH TO THE 18TH CENTURY THE TRANSLATION OF QABUSNAME BEING A CASE IN POINT

Abstract

We can cite dictionaries and indexes among studies that reveal vocabulary. On the other hand, we must add that frequency dictionaries, too, are important compared with other studies in that they provide statistical information. Knowing how frequently a word is used written language is important to reveal the direction of changes in vocabulary and evaluate the historical processes of a language. In our study, we will compare a translation of Qabusname rendered by Orhan Şaik Gökyay and another translation rendered by Nazmizade Murtaza through intra-language based on a translation of Mercüme Ahmet dated 1705 found among the manuscripts at Kütahya Vahit Pasha Library, in terms of vocabulary. In this way, we will be able to determine the direction of change in the vocabulary of Turkish. While doing this, we will compare the frequency rates of the words, thereby obtaining more accurate data.

Keywords: Translation of Qabusname, Nazmizade Mutaza, Vocabulary, Old Anatolian Turkish, Classical Ottoman Turkish.

* Arş. Gör. Dr.; Selçuk Ün. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., pakkus@selcuk.edu.tr.

I. Eski Anadolu Türkçesi Üzerine Karşılaştırmalı Söz Varlığı Çalışmalarına Bir Bakış

Wilhelm von Humboldt 19. yüzyılda dilin sürekli bir değişim içinde olduğuna dair teorisini ileri sürdüğünde ne kadar yaygın kabul göreceğini ön görmüş olmalıdır. Tarihî lehçelerden günümüze kadar Türkçenin de ciddi değişimler geçirdiği herkesin malumudur. Bu değişimin dilde en kolay ve en yoğun karşılaşılan kısmı kuşkusuz ki söz varlığıdır. “Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir” (Aksan, 2006: 11).

Söz varlığını ortaya koyan önemli çalışmaların başında elbette sözlükler gelir. Alt birim olan sıklık sözlükleri de söz varlığının değişim yönünü ortaya koyabilmesi açısından oldukça kıymetlidir. Bu sözlükler hangi yıllarda hangi kelimelerin ne sıklıkta kullanıldığını ortaya koyarak söz varlığının değişim yönünü tespit etmemizde büyük bir imkân sağlar. Bu doğrultuda Ölker (2011) ve Göz’ün (2003) çalışmaları dikkate değerdir. Yanı sıra dil bilgisel dizinler (indeks) de söz varlığının tespit edilmesi yönüyle önemli çalışmalardır. Yazılı dildeki söz varlığının değişim yönünü ortaya koyabilmek için kuşkusuz art zamanlı çalışmaların da önemi büyüktür. Tarihî metinler üzerinde söz varlığı açısından meydana gelen değişimlerin incelendiği ve değişim yönlerinin değerlendirildiği pek çok çalışma karşımıza çıkmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ya da Oğuzca olarak adlandırılan Türkiye Türkçesinin 13.-15. yüzyıllarını içerisine alan dönem de söz varlığı açısından pek çok kez değerlendirilmiştir. Bahsi geçen doğrultuda yapılmış yayınlar vardır; ancak söz varlığının değişim yönünü ortaya koymayı amaçlayan karşılaştırmalı çalışmalar çok daha farklı ve özel veriler sunabilmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan “*Dîvânü Lugâti’t-Türk*’teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu” adlı art zamanlı çalışmanın doğrudan doğruya Oğuz Türkçesinin söz varlığının değişim yönüne dikkat çekmeye çalıştığını görüyoruz. Çalışmada, isimler ve fiiller değerlendirilmiş, akabinde “Sözlü edebiyat ürünü olarak nesilden nesile aktarılan ve çok sonraları yazıya geçirilen bir eser olarak Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz ağzını temsil eden, üst kelimeler diyebileceğimiz 275 kelimenin yaklaşık üçte birini bünyesinde barındırmaktadır” (Yıldız - Ölker, 2009: 17) sonucuna ulaşılmıştır.

Günümüz Türkçe Sözlük’ün temel alınmasıyla bazı fiillerin Eski Anadolu Türkçesindeki görünümlerinin değerlendirildiği bir çalışma da söz varlığındaki değişime farklı bir açıdan yaklaşmaktadır:

Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçerken fiillerde anlam bilgisel ve biçim birimsel olarak pek fazla değişiklik meydana gelmediği görülmüştür. Çünkü

aynı biçim birimsel ve aynı anlam bilgisel özellikleri taşıyan fiillerin sayısı fazladır. Dolayısıyla da farklı biçim birimsel ve farklı anlam bilgisel özellik barındıran fiillerin sayısı daha azdır. Bunun yanında, anlam bilgisel özelliklerin değişmeyip zamanla farklı biçim birimlerde kullanılan fiiller de tespit edilmiştir. Ancak genel olarak bakarsak, bu dönemler arasında, fiillerin anlam bilgisel değişiklikleri az olmakla birlikte, değişimin en fazla biçim birimlerde olduğu görülmüştür (Çelik, 2015: 268).

Mustafa Sarı'nın "Nüsha Farkı mı Dilde Değişme mi?" adlı çalışmasında Yüz Hadis Yüz Hikâye'nin Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesine ait nüshaları pek çok açıdan olduğu gibi söz varlığı açısından da karşılaştırılmıştır. Yapılan incelemede de;

Bir metinde geçen Türkçe yazuk sözünün, 200 yıl sonra çoğaltılan bir kopyada düzenli biçimde Farsça günah ile değiştirilmiş olması üslup ya da nüsha farkı biçiminde değerlendirilemez; bu olsa olsa zaman içinde Farsçanın Türkçe üzerindeki artan etkisiyle ortaya çıkmış bir değişmedir. Nüsha farkı terimi belki yakın zaman diliminde ve coğrafyada çoğaltılmış kopyalar için kullanılabilir. İstinsah tarihleri arasında uzun yıllar bulunan aynı yazmanın farklı nüshaları arasında görülen değişiklikler, nüsha farkı olarak değerlendirilmemelidir. Zamanla dilin değiştiği gerçeğinden yola çıkılarak bu farklar, dildeki değişmeler biçiminde incelenmelidir (Sarı, 2012: 915).

şeklinde bir sonuca ulaşılmıştır.

Görüldüğü gibi tek bir çalışma içerisinde söz varlığının incelenmesi amacıyla karşılaştırmalı bir yöntemin kullanılması, Türk dilinin tarihî seyrinin nitelikli bir şekilde tespit edilmesine imkân vermesi açısından, önem arz etmektedir.

II. Kâbusnâme Tercümesi

Fars edebiyatının önemli eserlerinden biri olan *Kâbusnâme* Emir Unsuru'l-Maâli Keykâvus bin İskender bin Kâbûs bin Veşmgir tarafından 1082 yılında yazılmıştır ve Türkçeye pek çok kez tercüme edilmiştir. Kırk dört babdan oluşan *Kâbusnâme* ahlak ve muâşeret kurallarını ele alan, zamanında büyük rağbet görmüş, kıymetli bir eserdir.

Kâbusnâme Eski Anadolu Türkçesi döneminde farklı mütercimler tarafından altı kez Türkçeye tercüme edilmiştir: 1. Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri, 2. Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi, 3. Akkadioğlu çevirisi, 4. Bedr-i Dilşad'ın manzum çevirisi: Murad-nâme, 5. Mercüme Ahmed çevirisi [MA], 6. Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri (Doğan, 2011: 21).

Kâbusnâme'nin en bilinen çevirisi II. Murad adına Mercüme Ahmed b. İlyas tarafından 1431 / 32 tarihinde yapılmıştır. Mercüme Ahmed çevirisini günümüz alfabesine

aktararak sözlük ve özel adlar diziniyle birlikte Orhan Şaik Gökyay (2006) yayımlamıştır. Mercüme Ahmed'in bu çevirisini Nazmîzâde Murtaza, Bağdat valisi Hasan Paşa'nın emriyle devrin (1705) diline göre yeniden yazmıştır. Ancak bu yeni bir tercüme değil Mercüme Ahmed'in çevirisinin bir nevi döneme uyarlanmasıdır, yani dil içi aktarımıdır¹.

Nazmîzâde Murtaza'nın doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda bir bilgi yoktur, çeşitli kaynaklarda geçen ölüm tarihlerine göre ancak 17. yüzyılın ortalarında doğduğu düşünülmektedir. Nazmîzâde Bağdat'da doğmuş ve büyümüştür. Ölümü ile ilgili ise kaynaklarda 1720, 1721 ve 1723 tarihleri geçmektedir. Buradan hareketle ortalama 70 yıllık bir ömür sürdüğünü düşünürsek doğum tarihi de 17. yüzyılın ortalarına isabet etmiş olur. Nazmîzâde Osmanlı tarih yazarları arasında gösterilmekte olan Nazmîzâde geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Arapça ve Farsçadan Türkçeye yaptığı eser tercümeleleriyle tanınmıştır².

Nazmîzâde'nin yapmış olduğu tercüme nüshalardan biri Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi yazmaları arasında 1323 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır ve *Terceme-i Kâbûsnâme-i Kitâb* başlığını taşımaktadır. Harekesiz nesih yazı stiliyle kaleme alınmış olan eser 151 varaktan müteşekkildir. Eserin son sayfasında sene 1117 mâh-ı safer 22 (15 Haziran 1705) tarihi açıkça belirtilmektedir. Nazmîzâde, eserinde Bağdat valisi Hasan Paşa'nın Mercüme Ahmed'in çevirisi için güzel bir eser olmakla birlikte eski Türkçe olduğu, günümüz Türkçesine aktarılırsa daha faydalı ve güzel olacağı mealinde bir ifadeyle kendisini görevlendirdiğini anlatmaktadır:

¹Bağdâd dârü's-selâm muhâfız-ı ğayyûr ve nigebân-ı cesûra nazm nâmdâr-ı vüzerâ-i ²Âşaf der Rüstem-efgen kâhramân hecâ ve nerîmân-ı zamân ki rûyına ider çarh-ı ³berîn şad-tahşîn ider okunur nâşiyesinde suhf-ı haber 'ayân-ı merâhim-güster 'âlî ⁴güher hüsnu'l ahlâk dilber-i âfâk u sütûn cihân-ârâ vezîr Hasan Pâşâ ⁵ilâ rahmeti'llah hazretleriniñ nüsha-i mezkûr-ı manzûr 'ayn-ı daķıķa münâsibi ⁶olup şarf-ı Türkî-yi kadîm olmağla bu zamânede müsta'mel ve meşhûr ⁷olan Türkiye cünbân olmayup dil-pesend ve fâidemend olmamağla tekrâr ⁸taşhîh ü tenkîh olunup zamân-ı ehl-i zamâniye muṭâbık ve fehm-i hâş u 'âmmeye ⁹muvâfık Türkî ile tecdîd olunur ise metruk iken 'âleme mergûb ¹⁰ve endâhte-i zâviye-i nisyân iken maṭlûb olur idi diyü tecdîd ü ¹¹tesvîdin bu faķîr-i ḳalîlü'l-bizâ'a ve kesrû'l-izâe murteziyyü'l-meşhur nazmî ¹²zâde dâ'îlerine işâret buyurmalarıyla işâretlerin 'ayn-ı beşâret ¹³bilüp maḳbûl-i bârgâh-ı perverdigâr ve mergûb ḳılıp şıgâr u kibâr olmağ ¹⁴ricâsıyla 'ibârât-ı vâziha ile ârâste vü sehv ü ḥaṭâya öZR-hâste ¹⁵taḥrîrine mübâşeret ü tesvîdine mübâderet olundu (NM, 3a).

¹ Bizim dil içi aktarım tabirini tercih ettiğimiz “Dil içi çeviri diye adlandırılan işlem bir dildeki göstergeleri yine o dildeki açıklamalarla, tanımlamalarla, eş anlamlı ya da karşıt anlamlı sözcüklerle yorumlama eylemidir” (Vardar, 1978: 66)

² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk., Karataş (2014).

Gökyay her ne kadar Nazmîzâde Murtaza'nın yapmış olduğu çeviri için "Nazmîzâde artık kullanılmayan veya kullanılmadığını sandığı Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça kelimeler koymak suretiyle değiştirdiği için burada yeni bir çeviri akla gelmemelidir" (Gökyay, 2006: 15) demişse de Nazmîzâde Murtaza'nın 18 yüzyılın başında Bağdat sahasında, yani Kıpçak Türkçesinin mirası üzerine yerleşmiş Osmanlı Türkçesinin klasik devrinde yazmış olduğu eseri Türk dili açısından önemli bir hazinedir. Nazmîzâde Murtaza Mercüme Ahmed'in çevirisini yenileyerek kaleme alırken Gökyay'ın belirttiğinin aksine sadece Türkçe kelimeler yerine Arapça veya Farsça kelime yerleştirmemiş, zaman zaman Arapça veya Farsça kelimelerin yerine başka bir Arapça veya Farsça kelime yerleştirmiş, hatta Türkçe pek çok kelimenin yerine başka bir Türkçe kelime de kullanmıştır. Nazmîzâde Murtaza böylece bir tür dil içi aktarım örneği ortaya koymuş, Türkçenin söz varlığının değişim yönünün tespit edilebileceği önemli bir çalışmayı bizlere bırakmıştır.

III. Yöntem

Çalışmaya Kütahya Vahid Paşa yazmaları arasında 1323 demirbaş numarasıyla kayıtlı Nazmîzâde Murtaza çevirisindeki ilk on bâbın (bölümün) okunup çeviri yazı alfabesine aktarımıyla başlandı. Bu da 150 varak ve 44 babdan müteşekkil olan eserin üçte birine karşılık gelmektedir. Böylece örnekleme metodu esasına uygun olarak Orhan Şaik Gökyay'ın hazırlamış olduğu Mercüme Ahmed çevirisinden ilk on bâbın yapılan aktarımla karşılaştırma imkânı bulunmuştur. Nazmîzâde Murtaza, anlama sadık kalmak kaydıyla Mercüme Ahmed'in çevirisine bağlı kalmış, kimi zaman söz varlığı kimi zaman da şekil açısından çeşitli değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Bu durum karşılaştırmalı bir inceleme yapmak için büyük imkân sağlamaktadır. *Kâbusnâme*'nin ilk on bölümü Mercüme Ahmed ve Nazmîzâde çevirilerinde cümle cümle değerlendirilerek birbirlerinin yerine sistematik bir şekilde kullanılmış sözcük ve şekiller tespit edilmiştir. Eğer sistemli ve sıklık oranı yeterli görülebilecek bir kullanım yok ise çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

İncelemenin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Nazmîzâde çevirisinden verilen örneklerde varak ve satır numarası belirtilmiş, çeviri yazı alfabesine sadık kalınmıştır; ancak Gökyay'ın çalıştığı Mercüme Ahmed çevirisinde varak ve satır numarası bulunmadığı için kitap sayfasının verilmesi yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte Gökyay'ın hazırladığı metin çeviri yazı alfabesiyle hazırlanmadığı için standart alfabe sistemi esas alınmıştır.

Her iki eserde ilk on bölümün karşılaştırılmasıyla söz varlığı hususunda tespit edilmiş değişiklikler kelimelerin köken itibarıyla ait oldukları dile göre tasnif edilmiştir. Yani kelimeler Arapça, Türkçe ve Farsça olarak tespit edilmiş ve Mercüme Ahmed çevirisinden (15. yy.) Nazmîzâde Murtaza çevirisine (18. yy.) geçerken hangi kelimenin yerini hangi kelimeye

bırakmış olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada birleşik fiiller çok daha farklı yönlerden ele alınması ve makalenin kapsamı dışına çıkılması gerekeceği için özellikle konu dışında tutulmuştur.

Makale hazırlanırken biçimbilim, sesbilim ya da anlambilimin etkisinden uzak kalınmaya çalışılmış, sadece kelimelerin ait olduğu diller esas alınarak söz varlığının değişim yönü değerlendirmeye gayret edilmiş ve bu doğrultuda bir tasnif yapılmıştır³.

IV. Söz Varlığının Değişimi

Mercüme Ahmed'in çevirisinden Nazmîzâde Murtaza çevirisine bakıldığında söz varlığındaki değişim kelimenin kaynak dili açısından üç temel başlık altında ele alınmalıdır. 1. Türkçeden Türkçeye / Arapçaya / Farsçaya, 2. Arapçadan Arapçaya / Farsçaya, 3. Farsçadan Arapçaya / Türkçeye.

1. Türkçeden Türkçeye / Arapçaya/Farsçaya: Mercüme Ahmed çevirisindeki Türkçe bir kelimenin belli bir sisteme bağlı olarak Nazmîzâde Murtaza çevirisinde başka bir Türkçe, Arapça ya da Farsça bir kelimeye yerini bıraktığını görüyoruz.

1.1. Türkçe→Türkçe / Türkçeleşmiş: Mercüme Ahmed çevirisinde Türkçe kökenli bir kelimenin yerini Nazmîzâde Murtaza çevirisinde başka bir Türkçe kelimeye bıraktığını görebilmekteyiz.

1.1.1. Eski Karşılığını Unutturan Sözcükler: Mercüme Ahmed çevirisinde yer alan bazı Türkçe yapıların Nazmîzâde Murtaza çevirisinde kullanımdan tamamen kalkarak yerini başka bir Türkçe yapıya bıraktığını görüyoruz.

a. andan gerü → ve dahı: Mercüme Ahmed çevirisinde *andan gerü* şeklinin cümle başı bağlacı olarak *ve dahı* şeklinin yanı sıra kullanıldığını görüyoruz. Ancak 18. yy.'ın başında Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *andan gerü* şeklinin ortadan kalkarak yerine *ve dahı* şeklinin yerleştiğini görmekteyiz.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
andan gerü bilmiş ol ey oğul kim bir kişi ki bir tayifenin huyun huylanmak istese ol kavm ile hemsohbet olur (35)	ve dahı bilmiş ol ey oğul ki bir kişi bir tâifenin huyun huylanmak istese ol tâife ile hem-şoĥbet olur (10b/12)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
andan gerü	35	-

³ Doğan Aksan'ın da Cumhuriyet dönemi söz varlığı üzerine yapmış olduğu çalışma bu doğrultuda yapılabilecek pek çok çalışmaya kaynak teşkil etmektedir. Aksan "Türkçenin Bağımsızlık Savaşını Adlı Çalışmasında Türkiye Türkçesinin Bugünkü Görünümü başlığı altında Dile Yerleşen ve Eski Karşılıklarını Unutturan Sözcükler, Eski Karşılıklarını Unutturarak Dile Yerleşen Birleşik Sözcük ve Tamlamalar, Eski Karşılıklarıyla Birlikte Yaşayan ve Yarışan Örnekler" şeklinde devam eden bir sınıflandırma yapmıştır.

ve dağı 17 59

b. gökçek → güzel: Mercüme Ahmed çevirisinde *gökçek* kelimesinin daha fazla oranda olmakla birlikte *güzel* kelimesiyle aynı anda kullanıldığını görüyoruz. Ancak Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *gökçek* yerini *güzel* kelimesine bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
gökçek söyle ta ki gökçek cevab işitesin (47)	güzel söyle tâ kim güzel cevâb işidesin (20a/5-6)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
gökçek	4	-
güzel	2	12

c. kiçi → küçük: Mercüme Ahmed çevirisinde *kiçi* kelimesi 3 kez, *küçük* kelimesi 1 kez geçerken Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *kiçi* kelimesinin yerini *küçük* kelimesine bıraktığını görüyoruz.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
kiçi kardaşı dahi bir ulu bezirgân olmuş (74)	küçük birâderi dağı bir ulu bâzirgân olmuş (41a/9)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
kiçi	3	-
küçük	1	4

ç. uğurlayın → gizli: Mercüme Ahmed çevirisinde de *uğurlayın* kelimesi Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerini *gizli* kelimesine bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
uğurlayın yaramaz işler işleme (50)	gizli yaramaz işlemeyesin (22b/5)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
uğurlayın	2	-
gizli	4	4

d. değin → dek: Mercüme Ahmed çevirisinde *değın* edatı kullanılırken Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *değın* yerini *dek* edatına bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
yatacak vakte değın sine (77)	nevm vaktine dek hażm olur (43a/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
değın	7	-
dek	-	4

1.1.2. Eski Karşılığı Unutulmak Üzere Olan Sözcükler:

a. değme → her: Mercüme Ahmed çevirisinde kullanılan *değme* kelimesinin Nazmîzâde çevirisinde ortadan kalkmak üzere olduğunu görüyoruz.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
değme oğul atası öğüdün tutmaz (23)	her oğul pederiniğ naşihatın dutmaz

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
değme	11	1
her	63	72

b. birle → **ile**: Mercüme Ahmed çevirisinde yer alan *birle* kelimesinin Nazmîzâde çevirisinde yok olmak üzere olduğu anlaşılmaktadır.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
bednamlık birle cihanda (35)	bednâmlık ile bu cihânda (10b/2)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
birle	4	2
ile	57	132

c. yavuz → **yaramaz**: Mercüme Ahmed çevirisinde kullanılan *yavuz* kelimesinin Nazmîzâde çevirisinde neredeyse terkedildiği görülmektedir.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
halk yavuz a hamleler (64)	halk yaramaza haml idüp (34a/15)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
yaramaz	15	14
yavuz	15	3

1.1.3. Eski Karşılığıyla Yan Yana Kullanılan Sözcükler:

a. oğlan ~ **uşak**: Mercüme Ahmed çevirisinde kullanılan *oğlan* kelimesi yerine Nazmîzâde çevirisinde *uşak* kelimesinin de kullanıldığını görüyoruz.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
iki oğlan olsa ve hiç söz işitmeseler (66)	iki uşak bir yirde olsalar ve hiç söz işitmeseler (36a/15)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
uşak	-	2
oğlan	7	1

b. kendü ~ **kendü kendü**: Mercüme Ahmed çevirisinde *kendü* zamiri Nazmîzâde Murtaza çevirisinde zaman zaman yerini *kendü kendü* şekline bırakmış ve yan yana kullanılmıştır.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
kendü ümü mazuller dairesinde gördüm (23)	kendü kendü mi ma'zuller dâiresinde gördüm (3b/15)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
kendü	34	4
kendü kendü	1	7

c. **ulu ~ büyük:** Mercüme Ahmed çevirisinde *ulu* kelimesi çok kullanılırken Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *büyük* kelimesinin kullanım oranının 15. yüzyıla göre arttığı görülmektedir.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
kendüzünü sözünden ulu gösterme (65)	kendüni sözünden büyük gösterme (35a/17)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ulu	63	17
büyük	2	9

ç. **dile- ~ iste-:** Mercüme Ahmed çevirisinde kullanılan *dile-* fiili Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *iste-* fiili ile yaygın şekilde karşılanmıştır.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
ata gayet şefkatinden dilemez (23)	peder müşfikinden istemez (4a/2)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
dile-	50	18
iste-	33	43

d. **gözle- → gözet-:** 15. yüzyılda *gözle-* fiili kullanılırken 18. yüzyılda *gözet-* fiilinin karşılık olarak daha yüksek sıklıkta olmakla birlikte *gözle-* fiilinin de kullanıldığını görüyoruz.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
heva vü heves gözleme (74)	hevâ vü hevesi fikrinde olmağı gözetme (41a/3)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
gözle-	3	6
gözet-	4	13

e. **eyit- ~ di-:** 15. yüzyılda *di-* fiili karşısında yavaş yavaş azalmaya başlayan *eyit-* 18. yüzyılda kullanım sıklığını daha aşağıya çekmiştir.

MA	NM
Türkçe	Türkçe
çün kim sen eyittin ki ben kulum (34)	Çünkü sen didüñ ki ben kulum (10a/2)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
eyit-	70	52
di-	87	95

1.2. Türkçe / Türkçeleşmiş → Arapça

1.2.1. **Eski Karşılığını Unutturan Sözcükler:** Mercüme Ahmed çevirisindeki bazı Türkçe kelimelerin Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerini Arapça kelimelere ve tamlamalara bıraktığı görülmektedir.

a. **âdemoğlu** → **beni âdem**: Mercümeek Ahmed çevirisindeki *âdemoğlu* tamlamasının karşılığı olarak Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *beni âdem* kullanılmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
cümle hayvanat üzerine âdemoğlunu bergüzide kıldı	cemi ^î hayvânât üzerine on nesne ile beni âdemi bergüzide kıldı (18b/13)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
âdemoğlu	1	-
beni âdem	-	2

b. **assı** → **fâyide**: Mercümeek Ahmed çevirisinde 15. yüzyılda kullanılan *assı* kelimesinin yerini *fâyide* kelimesine bırakarak 18. yüzyılda artık kullanılmadığını görüyoruz.

MA	NM
Türkçe	Arapça
yani evvel assını gözleyip al (68)	ya'ni evvel fâyideji gözedüp al (37b/7)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
assı	5	-
fâyide	23	30

c. **aş** → **ta'âm**: 15. yüzyılda Mercümeek Ahmed çevirisinde *aş* kelimesi kullanılırken 18. yüzyılda Nazmîzâde çevirisinde *ta'âm* tercih edilmiştir.

MA	NM
Türkçe	Arapça
evvel gelen kişinin aşın yemek gerek (78)	evvel gelen kişinin ta'âmın yemek gerekdür (43b/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
aş	6	-
ta'âm	1	22

ç. **av** → **şayd**: 15. yüzyılda kullanılan *av* kelimesi 18. yüzyılda yerini Arapça *şayd* kelimesine bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
arслан avın makamına iletir, andan yer (25)	arслан şaydın kendü me'vâsına götürüp anda ekl ider (5a/2)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
av	3	-
şayd	-	2

d. **azık** → **zād u zevāde**: Mercümeek Ahmed'de kullanılan *azık* kelimesinin karşılığı olarak Nazmîzâde çevirisinde *zād u zevāde* şeklinin kullanıldığı görülmektedir.

MA	NM
Türkçe	Arapça
zaif ve azıksız işte yol ağzına geldim (23)	za'if ve zād u zevādesiz yol başına geldim (3b/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
azıksız	1	-

zād u zevādesiz - 2

e. düş → **rüyā**: Mercüme Ahmed çevirisinde *düş* yer alırken Nazmîzâde çevirisinde *rüyā* kullanılmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
sordu ki bu düşün tabiri nedir (62)	şordı ki bu rüyānuḡ ta'biri nedir (32b/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
düş	4	-
rüyā	-	3

f. ıssı → **şāhib**: Mercüme Ahmed çevirisinde yer alan ıssı Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerini Arapça *şāhib* kelimesine bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
cehdeyle ki işlediğin işi ıssına beğendiresin (68)	işlediğin işi şāhibine beğendürmege sa'y eyle (37b/5)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ıssı	4	-
şāhib	-	22

g. dükeli → **cümle**: 15. yüzyılda var olan *dükeli* kelimesinin 18. yüzyılda kullanılmadığı görülmektedir.

MA	NM
Türkçe	Arapça
bu sebepten âdem dükeli canavarlar üzerine ulu padişah oldu (46)	bu sebepten âdem cümle hayvānlar üzerine pādīşāh oldu (19a/5)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
dükeli	9	-
cümle	15	18

h. tanık → **şāhid**: 15. yüzyılda *tanık* kelimesi kullanılırken 18. yüzyılda Arapça *şāhid* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

MA	NM
Türkçe	Arapça
Allahu Teâlânın birliğine tanıktır (31)	Allāhu Ta'ālānuḡ vücūdına ve birliğine şāhiddür (8a/13)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
tanık	5	-
şāhid	1	4

k. uslu → **'ākil**: Mercüme Ahmed çevirisinde *uslu* kelimesi kullanılırken Nazmîzâde çevirisinde yerini karşılığı olan *'ākil* kelimesine bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
kocalar gibi uslu ve dök ol (72)	kocalar gibi 'ākil ve tök ol (39a/17)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
uslu	4	-

‘âkil 15 14

l. yüzük → **hâtem**: 15. yüzyılda kullanılan *yüzük* kelimesi yerini 18. yüzyılda *hâteme* terketmiştir.

MA	NM
Türkçe	Arapça
yüzükte ne türlü nakış var ise (29)	hâtemde ne türlü nakış var ise (6b/10)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
yüzük	3	-
hâtem	-	3

1.2.2. Eski Karşılığıyla Yan Yana Kullanılan Sözcükler: Mercüme Ahmed çevirisinde yer almazken Nazmîzâde Murtaza çevirisinde ortaya çıkan bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarıyla yan yana 18. yüzyılda kullanıldığını görüyoruz.

a. ağaç ~ şecer: Nazmîzâde çevirisinde *ağaç* kelimesiyle birlikte *şecer* kelimesinin de kullanıma dâhil olduğunu görüyoruz.

MA	NM
Türkçe	Arapça
muğaylan ağacı gibi ki gölgesi yoktur (45)	muğaylan şeceri gibi kim gölgesi yoktur (18a/6)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ağaç	5	3
şecer	-	3

b. dil ~ lisân: 15. yüzyılda kullanılmayan *lisân* sözcüğü Nazmîzâde çevirisinde *dil* ile yan yana yer almıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
tatlı dille söylemeyi âdet edinesin (46)	şirin lisân ile kelâm söylemegi ‘âdet eyleyesin (19a/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
dil	17	9
lisân	-	10

c. ölüm ~ mevt: 15. yüzyılda olmayan *mevt* kelimesi 18. yüzyılda *ölüm* kelimesi ile yan yana kullanılmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
malından bana kala diye atanın ve ananın ölümün isteme (43)	mâl baña kala diyü ata ve ananun mevtleri fikrinde olma (17a/15)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ölüm	14	5
mevt	-	4

ç. yoksul ~ fakîr: Mercüme Ahmed çevirisinde yer almayan *fakîr* Nazmîzâde çevirisinde *yoksul* ile bir arada kullanılmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
tanlacak yiyeceğini bir yoksula veresin (36)	bir vaqt yiyecegi bir faķire viresin 11b/2

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
yoksul	15	9
fakir	-	7

1.2.3. Eski Karşılığı Unutulmak Üzere Olan Sözcükler: Bazı Arapça kelimelerin kullanım oranı Mercüme Ahmed çevirisinde Türkçe karşılığının yanı sıra düşük kalırken Nazmîzâde Murtaza çevirisinde Türkçesini neredeyse unutturacak bir seviyeye çıkmıştır.

a. artuk → ziyâde: Mercüme Ahmed çevirisinde yeni yeni kullanıldığı görülen *ziyâde* Nazmîzâde çevirisinde Türkçe karşılığı olan *artuk* kelimesini unutturmak üzeredir.

MA	NM
Türkçe	Arapça
pirler marifeti bişek yiğitler marifetinden artuktur (73).	pirlerüñ ma'rifeti nev-civânlardan ziyâdedür (40b/14)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
artuk	20	7
ziyâde	2	28

b. bay → ğanî: 15. yüzyılda yeni yeni kullanılmaya başlayan *ğanî* 18. yüzyılda Türkçe karşılığı olan *bayı* kullanım açısından oldukça geride bırakmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
bayın dahi baylığı yoksul iledir (40)	ğanîñüñ dahi ğanîligi yoķsul iledür (14b/3)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
bay	17	6
ğanî	3	18

c. öğüt → naşîhat: 15. yüzyılda *öğüt* ile aynı oranda kullanılan *naşîhat* 18. yüzyılda *öğüt* kelimesinin kullanım oranını çok azaltmıştır.

MA	NM
Türkçe	Arapça
öğüdü şefkat babından verirler (56)	naşîhatleri saña şefkâtür (28a/4)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
öğüt	11	4
naşîhat	13	16

1.3. Türkçe→Farsça: Mercüme Ahmed çevirisinde yer alan bazı Türkçe sözcükler Nazmîzâde çevirisinde yerini ya Farsça karşılıklarına bırakmış ya da yan yana kullanılmaya devam etmişlerdir.

1.3.1. Eski Karşılığını Unutturan Sözcükler: 15. yüzyılda kullanılan bazı Türkçe sözcükler 18. yüzyılda tamamen yok olarak yerini Farsça karşılıklarına bırakmışlardır.

a. ağduk → bed: Türkçe *ağduk* sözcüğünün yerini 18. yüzyılda Farsça *bed* almıştır.

MA	NM
Türkçe	Farsça
ağduk söz söyleyene dahi ziyan eder (62)	bed söz söyleyene ziyān ider (32b/8)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ağduk	2	-
bed	-	9

b. arı → pāk: Nazmîzâde çevirisinde Türkçe *arı* unutulmuş Farsça *pāk* yerleşmiştir.

MA	NM
Türkçe	Farsça
dini arı tutmak ve etek arılığı, yani paktâmenlik ve halkı incitmek (53)	din ve diyâneti pāk tutmak ve anuñ pāklığı ya'nî pāk-dâmen ve halkı rencide itmemek (25b/7)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
arı	5	-
pāk	2	11

c. deniz → deryâ: Mercüme Ahmed çevirisinde Türkçe *deniz* yerini Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *deryâya* terketmiştir.

MA	NM
Türkçe	Farsça
ol şehir deniz kenarında idi (74)	ol şehir deryâ kenarında idi (41a/7)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
deniz	5	-
deryâ	1	6

ç. sayru → hâsta: Farsça *hâsta* 18. yüzyılda Türkçe *sayru* kelimesinin yerini almıştır.

MA	NM
Türkçe	Farsça
bu sayru yatan hekim ol mualece edenden ilmi ve hikmeti artık ola (57)	hâsta hekim 'ilâc iden hekimden üstâd dağı olursa lakin ne fâyide (29b/1)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
sayru	3	-
hâsta	2	4

d. od → ateş: 18. yüzyılda Türkçe *od* yerini Farsça *ateş* bırakmış görünmektedir.

MA	NM
Türkçe	Farsça
taat yoluna varanların misali oda benzer (25)	tâ'at idenlerin mişâli ateş benzer (5a/9)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
od	4	-
ateş	-	4

1.3.2. Eski Karşılığı Unutulmuş Üzere Olan Sözcükler: Mercüme Ahmed çevirisinde yer alan bazı Türkçe sözcüklerin Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerlerini Farsça karşılıklarına bırakmak üzere olduğu görülmektedir.

a. ad → **nām**: Mercüme Ahmed çevirisinde yer alan *ad* Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerini *nām* kelimesine neredeyse terketmiştir.

MA	NM
Türkçe	Farsça
atan anan kazandığı ad ile kişilenmeyesin (45)	atañ ve anañ taḥṣil itdügi nām ile faḥr eylemeyesin (18a/15)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ad	27	3
nām	-	17

b. buyruk → **fermān**: Mercüme Ahmed çevirisinde *buyruk* ve *fermān* yan yana kullanılırken Nazmîzâde çevirisinde *buyruk* unutulmaya yüz tutmuştur.

MA	NM
Türkçe	Farsça
Tanrı buyruğun tutanlardan olur ve hem cihan-dîdelerden olur (37)	Ḥaḳ Ta‘ālānıñ fermānını dutanlardan ve hem cihān-dîdelerden olur (12a/4)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
buyruk	8	3
fermān	7	11

c. tatlı → **şirīn**: 18. yüzyılda *tatlı* kelimesi *şirīn* kelimesinin karşısında yok olmak üzeredir.

MA	NM
Türkçe	Farsça
yemişi hem bol olur ve hem tatlı olur (43)	yimişi bol virür ve hem şirīn olur (17a/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
tatlı	7	1
şirīn	-	4

ç. ev → **ḥāne**: Nazmîzâde Murtaza çevirisinde *ev* kelimesinin kullanım oranı Mercüme Ahmed çevirisine göre azalmıştır.

MA	NM
Türkçe	Farsça
Muhammed Zekeriyya döndü, evine geldi (55)	Muḥammed Zekeriyyā döndi ḥānesine geldi (27b/3)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ev	18	3
ḥāne	-	6

d. yer → **zemīn**: Farsça *zemīn* Türkçe *yer* kelimesinin kullanım oranını 18. yüzyılda oldukça geriletmiştir.

MA	NM
Türkçe	Farsça
şor yerde tohum nice zayı olursa nâsipas kişide dahi iyilik şöyle zayı olur (47)	ol zemînde tohum zâyi' olduğu gibi nâ-sipās kişide daḥı eyyülik zâyi' olur (20a//)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
yer	12	4
zemîn	3	8

1.3.3. Eski Karşılığını Geçemeyen Yeni Sözcükler: Nazmîzâde Murtaza çevirisinde Türkçe *ata* kelimesinin karşılığı olarak Farsça *peder* kelimesinin kullanılmaya başlamıştır; ancak *peder* kelimesinin kullanım oranı *ata* kelimesinin çok gerisindedir

MA	NM
Türkçe	Farsça
değme oğul atası öğüdün tutmaz (24)	her oğul pederiniḡ naşihatın dutmaz (4a/7)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
ata	43	33
peder	-	5

2. Arapçadan Arapçaya / Farsçaya: Mercüme Ahmed çevirisindeki bir kelimenin belli bir sistemle Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerini başka bir Arapça ya da Farsça kelimeye bıraktığını görmekteyiz.

2.1. Arapça→Arapça: Mercüme Ahmed çevirisinde kullanılan Arapça bir kelime aynı anlamda başka bir Arapça kelimeyle Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yer almıştır.

a. âm ~'avâm: 18. yüzyılda 'avâm kelimesi âm kelimesiyle yerini paylaşmıştır.

MA	NM
Arapça	Arapça
eğer ömrünü güzaf yere geçiresin, âmlardan sayılasın (76)	'ömrünḡ hevâ-yı heves ve lâf u güzâf ile giçerse 'avâmdan 'add olunursın (42b/6)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
âm	11	5
'avâm	-	6

b. murad ~ maḡsūd: Nazmîzâde çevirisinde *maḡsūd* kelimesi Mercüme Ahmed çevirisindeki *murad* kelimesinin karşılığı olarak zaman zaman kullanılmıştır.

MA	NM
Arapça	Arapça
ne muradın varsa, yani ne dileğin var ise hâsıl olur (55)	her ne maḡsūdunḡ var-ısa hâsıl olur (27b/12)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
maḡsūd	17	16
murad	6	12

2.2. Arapça→Farsça: Arapça *melik* kelimesi 15. yüzyılda Mercüme Ahmed çevirisinde dikkati çekecek sıklıkta kullanıldığı hâlde 18. yüzyılda Nazmîzâde Murtaza çevirisinde Farsça *pâdişâh* karşısında yok olmak üzeredir.

MA	NM
Arapça	Farsça
ey rüzgar meliki bilmiş ol ki senden önden ki ben padişah idim (66)	iy rüzgâr pâdişâhi bilmiş ol ki senden muqaddem ben dahî pâdişâh idüm (36b/12)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
pâdişâh	32	40
melik	13	1

3. Farsçadan Arapçaya / Türkçeye: Mercüme Ahmed çevirisindeki Farsça bir kelimenin belli bir sistem dâhilinde Nazmîzâde Murtaza çevirisinde yerini Arapça ya da Türkçe bir kelimeye bıraktığını görüyoruz.

3.1. Farsça→Arapça: Bazı Farsça kelimeler, Arapça karşılıklarına, 18. yüzyılda yerini terk etmek üzeredir.

a. dem → vakit: Farsça *dem* kelimesinin dikkati çekecek oranda 15. yüzyılda kullanıldığı görülürken, 18. yüzyılda Arapça karşılığı olan *vaqt* kelimesine karşı direnemediği gözlenmektedir.

MA	NM
Farsça	Arapça
her dem ki bir ölü geçeydi (72)	her vaqt kim bir meyyit giçer idi (39b/11)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
vaqt	32	49
dem	18	6

b. ten → beden: Farsça *ten* 15. yüzyılda yüksek sıklıkta kullanılırken 18. yüzyılda Arapça *beden* kelimesinin karşısında kaybolmak üzeredir.

MA	NM
Farsça	Arapça
kalan halkın dahi tenini muti edebilirsin (53)	qalan halkuñ dahî bedenini saña muṭî' idebilirsin (25b/1)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
beden	4	18
ten	23	3

3.2. Farsça→Türkçe: 15. yüzyılda Mercüme Ahmed çevirisinde *ekmek* kelimesinin karşılığı olarak düşük sıklıkta kullanılmış olan *kirde* kelimesi, 18. yüzyılda Nazmîzâde çevirisinde kaybolmuştur.

MA	NM
Farsça	Türkçe
her gün bir dirgi içinde yirmi kadarı kirde gelirdi, önümden geçirdi. Ben karmalardım ve ol kirdeden birisin ikisin alırdım (49)	her gün bir tabak içinde yigirmi kadar etmek gelürdi ben bir ikisin alurdum (21b/12)

Kelimelerin Metinlerde Kullanım Sıklığı

	MA	NM
etmek (ekmek)	9	8
kirde	4	-

V. Değerlendirme ve Sonuç

Kâbusnâme Tercümesinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada *Türkçeden* → *Türkçeye* / *Türkçeleşmişe* olan söz varlığının değişiminde *andan gerü, gökçek, kiçi, uğurlayın, değin* şekilleri yerine 18. yüzyılda *ve dahı, güzel, küçük, gizlü, dek* şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. *Değme, birle, yavuz* kelimelerinin *her, ile* ve *yaramaz* kelimeleriyle karşılanarak 18. yüzyılda unutulmak üzere oldukları anlaşılmaktadır. *Oğlan, kendüzi, ulu*, sözcüklerinin karşılığında *uşak, kendü kendüsi* ve *büyük* sözcükleri de kullanılmıştır. Ayrıca *dile-*, *gözle-* ve *eyit-* fiillerinin karşılığında 18. yüzyılda *iste-*, *gözet-* ve *di-* fiillerinin kullanıldığı da tespit edilmiştir. Ancak 15. yüzyılda *eyit-* fiilinin kullanım oranı *di-* fiilinin karşısında % 44 iken 18. yüzyılda % 35'e kadar gerilemiştir. *Türkçeden* / *Türkçeleşmişten* → *Arapçaya* olan söz varlığının değişim yönü değerlendirildiğinde 18. yüzyılda *âdemoğlu, assı, aş, av, azık, düş, ıssı, dükelı, tanık, uslu* ve *yüzük* yapılarının unutulurken *benî âdem, fâyide, ta'âm, şayd, zâd u zevâde, rüyâ, şahib, cümle, şahid, 'âkil, hâtem* şekillerinin yerleştiği görülmüştür. 15. yüzyılda görülmeyen *şecer, lisân, mevt* ve *faķir* sözcüklerinin 18. yüzyılda da Türkçe karşılıkları olan *ağaç, dil, ölüm* ve *mevt* kelimeleriyle yan yana kullanıldıkları görülmektedir. *Artuk, bay, öğüt* kelimelerinin 18. yüzyılda *ziyâde, ganî* ve *naşîhat* kelimelerinin karşısında unutulmak üzere olduğu tespit edilmiştir. *Türkçeden* → *Farsçaya* olan söz varlığının değişimi incelendiğinde *ağduk, arı, deniz, sayru, od* sözcüklerinin yerini 18. yüzyılda *bed, pāk, deryā, hasta, ateş* sözcüklerinin aldığı görülmektedir. Aynı dönemde *nām, fermān, şirīn, hāne, zemīn* kelimeleri *ad, buyruk, tatlı, ev, yer* kelimelerini unutturmak üzeredir.

Farsça *peder* kelimesinin Türkçe *atanın* karşılığı olarak 18. yüzyılda yeni yeni kullanıma dâhil olduğu görülmektedir.

Arapçadan → *Arapçaya* söz varlığının değişiminde 'avām kelimesinin 15. yüzyılda yokken 18. yüzyılda *âm* ile yan yana kullanıldığı görülmektedir. 18. yüzyılda *maķşūdun murad* kelimesinin kullanım sıklığını yakaladığı görülmektedir. *Arapçadan* → *Farsçaya* yapılan değerlendirmede *melik* sözcüğünün 18. yüzyılda *pādişāh* karşısında unutulduğu görülmektedir.

Farsçadan → *Arapçaya* yapılan incelemede *dem* ve *ten* kelimeleri 18. yüzyılda *vakt* ve *beden* karşısında unutulmak üzeredir. *Farsçadan* → *Türkçeye* söz varlığının değişiminde *kirde*

kelimesi yerine aynı yerlerde 18. yüzyılda *etmek (ekmek)* kelimesinin tercih edildiği görülmüştür.

Aşağıdaki listede 15. yüzyılda sıklık oranı çok düşükken, 18. yüzyılda kullanım oranı yükselen kelimeler görülmektedir. Listedenden de anlaşılmaktadır ki *küçük, büyük, ta'ām, ziyāde, deryā* ve *h̄asta* kelimeleri 15. yüzyılda Türkçenin söz varlığına yakın bir zamanda girmiştir.

	MA	NM
küçük	1	4
büyük	2	9
ta'ām	1	22
ziyāde	2	28
deryā	1	6
h̄asta	2	4

Aşağıdaki listede 15. yüzyılda geniş bir kullanım sıklığına sahipken 18. yüzyılda kullanımdan düşmek üzere olan kelimeler görülmektedir. *Değme, birle, oğlan, tatlı* ve *melik* kelimeleri 18. yüzyılda kaybolmak üzeredir.

	MA	NM
değme	11	1
birle	4	2
oğlan	7	1
tatlı	7	1
melik	13	1

Aşağıdaki listeler incelendiğinde 15. yüzyıldan 18. yüzyıla gelinceye kadar kaybolan kelimelerin yaklaşık %96'sının Türkçe olduğu anlaşılmaktadır:

18. Yüzyılda Kaybolan Kelimeler

âdemoğlu
ağduk
andan gerü
arı
assı
aş
av
azık
değın
deniz

18. Yüzyılda Ortaya Çıkan Kelimeler

dek
uşak
'avām
benī 'ādem
faķīr
h̄ātem
lisān
mevt
rüyā
şayd

dükeli	şāhib
düş	şecer
gökçek	zād u zevāde
ıssı	ateş
kiçi	bed
od	hāne
sayru	nām
tanık	peder
uğurlayın	şir̄in
uslu	
yüzük	
kirde	

Mercüme Ahmed çevirisinde 15. yüzyılda hiç kullanılmazken 18. yüzyılda ortaya çıkan kelimelerin %58'inin Arapça, %32'sinin Farsça, %10'unun Türkçe olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yüksek oranda Türkçe kelime kaybı varken Arapça ve Farsça kelimenin aynı şekilde ortaya çıkışı söz konusudur.

Dilde yaşanan ve kabul gören her türlü değişim muhakkak ki siyasi, sosyal ve kültürel sebeplerle bağlantılıdır. Beylikler döneminde nasıl bizzat beyler tarafından sade Oğuz ağzının yazı dili hâline getirilişi desteklenmişse aynı saikler Klâsik Osmanlı Türkçesini de ortaya çıkarmıştır. “İslami geleneği yansıtan bu yazı dili (Klâsik Osmanlı Türkçesi), Arapça, Farsça ve Türkçeden, egemenliğin en önemli ispatı olan çeşitli imajlarla ortaya çıkmıştır. Yani bu üslup devletin gücünü ifade etmeye çalışan çeşitli sembollerden oluşmaktadır. Başarılı bir imparatorluktan beklenen estetik gelişim ve yüksek entelektüel seviyeye ulaşmış semboller politik gücü tamamlayan bir ihtiyaçtır- yazı bilimi ve bundan dolayı ortaya çıkan güzel yazı-ilmü'l-inşâ bilinçli olarak Osmanlı idâresinin konumunu yükseltmek için kullanılmıştır” (Woodhead, 1988). Osmanlı idaresinin özellikle ağır bir dil kullanılmasını arzu ettiği bilinirken Bağdat valisinin isteğiyle Mercüme Ahmed'in çevirisini yeniden dönemin diline aktaran Nazmizâde Murtaza'nın da hem bir devlet adamı olması⁴ hem de yine bir devlet adamının, Bağdat valisinin, isteği doğrultusunda tercümesini yazması gibi etkiler konuya dâhil edildiğinde kendisinin söz varlığının değişimi yönünde önemli bir vazife üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kısaltmalar

Mercüme Ahmed Çevirisi: **MA**

Nazmizâde Murtaza Çevirisi: **NM**

⁴ Nazmizâde Osmanlı valilerinin hizmetinde çalışmış, defter kayıtlarıyla ilgilenmiştir.

Kaynaklar

- AKSAN, D. (2006). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, 4. basım, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, D. (2007). *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı*, Son 75 Yılda Türkiye Türkçesi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 Cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇELİK, Y. (2015). Türkçe Sözlük'teki Fiillerin Eski Anadolu Türkçesindeki Görünümleri –A ve B Maddeleri Örneğinde-, *Turkish Studies*, Volume 10/12 Summer, 249-270.
- DEMİRBILEK, S. (2008). “Tegi” Edatı ve Türevleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/2, Winter, 94-101.
- DOĞAN, E. (2011). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi*, *Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım*, İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- GÖKYAY, O. Ş. (2006). *Kabusnâme, Keykâvus*, İstanbul: Kabalcı Yay. [MA]
- GÖZ, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- KARATAŞ, M. (2014). *Nazmi-zâde Murtaza, Gülşen-i Hulefâ, Bağdat Tarihi 762-1717, Tahlil ve Metin Tenkidi*, Ankara: TTK Yay.
- Nazmîzâde Murtaza (1705) *Terceme-i Kâbüsnâme-i Kitâb*, Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi, No: 1323 [NM]
- ÖLKER, G. (2011). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü (1945-1950 Arası)*, Konya: Kömen Yay.
- SARI, M. (2012). Nüsha Farkı mı Dilde Değişme mi?, 2. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri) (19-21 Ekim 2011) Bildirileri*, 2. Cilt, 905-916, Isparta.
- VARDAR, B. (1978). Dilbilim Açısından Çeviri, *Türk Dili (Çeviri Sorunları Özel Sayısı)*, C. XXXVIII, S. 322, Temmuz, 65-71, Ankara.
- WOODHEAD, C. (1988). Ottoman İnşa and The Art of Letter-Writing Influences upon The Career of The Nişâncı and Prose Stylist Okçuzade (d. 1630), *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, 143-159, İstanbul.
- YILDIZ, M. ve ÖLKER, G. (2009). Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu, Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz, S. 26, 1-19, Konya.